

*Наталія ГЕРАСИМОВА,
Державний університет, м. Черкаси*

ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ВНУТРІШНЬООСОБИСТІСНОГО КОНФЛІКТУ

У сучасну епоху швидкої зміни соціальної обстановки, швидких соціальних змін, які примушують особистість постійно переглядати свої життєві відношення й перетворювати себе, проблема становлення творчої особистості, професіонала стає надзвичайно актуальною.

Звернення психологів до розгляду формування професіонала у взаємозв'язку з розвитком його цілісної особистості є свідченням важливого зрушення в методології психології діяльності і особистості.

Наше суспільство розвивається динамічно в усіх сферах життя. Це не може не позначитися на психологічному, духовному стані особистості. Глобальні проблеми навколишнього середовища, соціально-економічна та політична нестабільність – все це викликає у суспільстві і, зокрема, в особистості, незадоволення собою та іншими, сприяє виникненню конфліктів, викликає негативні емоції.

Внутрішньоособистісний конфлікт, незадоволення собою – важливий елемент якісного «стрибка» особистості в своєму розвитку, це необхідний атрибут її життєутвердження. Це також показник наявної розвиненої структури особистості, достатньо високого рівня розвитку світоглядної системи цінностей, орієнтирів, почуттів.

Рефлексуючи власні думки, дії, бажання, особистість отримує можливість перетворити конфліктні, деструктивні, ірраціональні сили в природі людини на нові форми своєї активності, регулювати реакції, збагачувати духовний, емоційно-почуттєвий світ.

Щоб вирішувати внутрішньоособистісні конфлікти, необхідно знати природу конфлікту: причини, умови, зміст. Одним словом, треба вичленити коло понять, важливих для соціально-психологічного дослідження. Така понятійна схема досліджуваного явища є важливим методологічним орієнтиром дослідження й пізнання внутрішньоособистісного конфлікту.

На сьогоднішній день у науці відсутнє трактування і визначення виникнення внутрішньоособистісного конфлікту, який спричиняє за собою появу особистісної проблематики суб'єкта. Частково це можна пояснити наявністю великого числа психоаналітичних напрямів, кожне з яких розглядає механізм походження особистісної проблематики суб'єкта як частину своєї специфічної області дослідження.

Окремі дослідники зосередили свою увагу переважно на одному аспекті, звідси протиріччя і конкуренція у поглядах. Модель психіки має бути ширшою, ніж будь-яка, з тих, що існує нині. Необхідний «спектральний підхід». Внутрішньоособистісні конфлікти можуть бути пов'язані з будь-яким рівнем несвідомого і свідомого і зумовлені взаємним впливом поетапного розвитку психіки і пережитого досвіду суб'єкта.

Поняття внутрішньоособистісного конфлікту червоною ниткою проходить через всю історію психоаналізу. Для самого З. Фрейда суть даної проблеми полягала в

протистоянні інстинктивних потягів, які виходять з несвідомої сфери психіки людини - «воно» і вимог соціального оточення, опосередкованих «Я», тобто тією частиною психіки людини, яка забезпечує зв'язок з реальністю.

Інакше кажучи, внутрішньоособистісний конфлікт - це зіткнення несвідомих імпульсів з свідомими намірами і цілями людини, що виникають в силу неоднорідності психіки. У роботах З. Фрейда саме це поняття не отримує діяльної розробки і класифікації, хоч ним згадуються різні варіанти протиборства несвідомих і свідомих змістів психіки.

Сучасні прихильники і послідовники класичного психоаналізу, які ретельно вивчали праці З. Фрейда, залучаючи власний клінічний досвід, описують внутрішньоособистісний конфлікт таким чином: він виникає між різними свідомими або несвідомими внутрішніми тенденціями індивіда; свідомий внутрішньо-особистісний конфлікт - це конфлікт між цілісною особистістю людини і деяким окремим симптомом, від якого той страждає; несвідомий - між «Я», «воно» і «зверх - Я», веде до несвідомого компромісу, який розглядається як невротичний симптом. Центральний момент внутрішньоособистісного конфлікту - протистояння думок і афектів, за допомогою яких здійснюється проникнення інстинктивних потягів з «воно» в «Я» і мотиваційних сил «Я»; «зверх - Я» також можуть брати участь в конфлікті, приєднуючись до тієї або іншої його сторони.

Ці уявлення про внутрішньоособистісний конфлікт знаходяться в чіткому співвідношенні з основним положенням психоаналізу про роль сексуальних потягів у розвитку і функціонуванні особистості, про психічну енергію сексуальних інстинктів - прагнення і психічну енергію потягу до смерті - деструдо, про різні перетворення цих видів енергії - катексиса і контркатексиса.

На відміну від теорії особистості З.Фрейда, підхід К. Юнга до особистості полягає в тому, що там поєднуються телеологія і казуальність. Поведінка людини, на його думку визначається не тільки індивідуальною і расовою історією (казуальністю), але також цілями і прагненнями (телеологією).

Опозиція виникає в особистості скрізь: між Его і тією, між Его і особистим несвідомим між персоною і анимою або анимусом, між персоною і особистим несвідомим, між колективним несвідомим і персоною. Інтроверсія протилежна екстраверсії, мислення протилежне почуттю, відчуття протилежне інтуїції. Его подібно тенісному м'ячику, кидається між вимогами суспільства і внутрішніми вимогами колективного несвідомого. Внаслідок цієї боротьби розвивається персона, або маска. Потім персона виявляється під вогнем інших архетипів колективного несвідомого.

Жінка в чоловікові, тобто анима, вторгається в його маскулинну природу, а анимус пробиває шкаралупу жіночої фемінінності. Суперництво ірраціональних і раціональних сил не втихає ніколи. Внутрішній конфлікт - неодмінний факт життя.

У роботах неофрейдистів А. Адлера, Е. Фрома, К. Хорні, С. Саллівана, та їх соціально-психологічних теоріях представлена система теоретичних переконань і методів психотерапевтичного впливу, в яких переглянуті деякі важливі теорії З.Фрейда - сексуальна обумовленість поведінки людини і розвитку невротичної реакції, спадкової обумовленості людини; структурні рівні «воно», «Я», «зверх - Я».

В явній суперечності з основним припущенням З. Фрейда про те, що поведінка людини керується природженими інстинктами і головною аксіомою К. Юнга, що дії спричинені природженими архетипами, А. Адлер прийняв припущення про те, що людська мотивація в основному представлена соціальними спонуканнями. Він

прийшов до висновку, що агресивність важливіше сексуальності. Трохи пізніше місце агресивних спонукань зайняла «воля до влади».

А. Адлер висуває ідею «маскулинного протесту» - форми зверхкомпенсації як чоловічої так і жіночої в ситуації, коли людина відчуває себе неадекватною та приниженою. Пізніше він відмовився від «волі до влади» на користь « прагнення до переваги». Отже, його уявлення про кінцеву мету людини пройшло три стадії розвитку: 1) бути агресивним; 2) мати владу; 3) перевершувати.

Але, якщо А. Адлер в своїх дослідженнях практично не використовує поняття внутрішньоособистісного конфлікту, вважаючи, що у людини існує глибока єдність усвідомлених і неусвідомлених компонентів психічної структури, то у К.Хорні це поняття є одним з ключових. Вона вважає, що внутрішньоособистісний конфлікт властивий будь-якій людині і не є патологічним відхиленням, а навпаки «конфлікти всередині нас становлять інтегральну частину людського життя». Основна увага в її роботах приділяється невротичному конфлікту, який деякими своїми особливостями відрізняється від конфліктів психічно здорової особистості.

Внутрішньоособистісний конфлікт на думку К. Хорні, може виникати не тільки між мотиваційними структурами, але й торкатися переконання, вірування, моральних цінностей особистості. Тип конфлікту, його сфера та інтенсивність визначаються головним чином культурними традиціями соціального оточення особистості. Саме істотна відмінність внутрішньоособистісних конфліктів психічно здорової людини від невротичної полягає в мірі несумісності протиборствуючих сторін: невротичний конфлікт характеризується діаметрально протилежною спрямованістю сил, що веде до неможливості його адекватного дозволу, тоді як «кут» між напрямом спонук нормальної людини - не більше за 90°, і, отже у нього існує принципова можливість знаходження компромісного шляху.

Ще одна фундаментальна відмінність між «нормальним» і невротичним конфліктом - в мірі його усвідомлення: «нормальний» конфлікт може бути повністю усвідомленим, а всі істотні елементи невротичного конфлікту завжди несвідомі. Таким чином, для К. Хорні межа між нормальним внутрішньоособистісним конфліктом і невротичним, та взагалі між нормою і невротичним розвитком є розмитотою, що витікає з її положення про те неначе «невроз - це завжди лише питання часу».

Звідси випливає, що при певних умовах розширення сфери і збільшення інтенсивності внутрішньоособистісного конфлікту є ризик його перетворення в невротичний, хоча з іншого боку, К. Хорні затверджує, що основний невротичний конфлікт закладається в ранньому онтогенезі (в зв'язку з «базальною тривожністю»), ця суперечність теорії К. Хорні примушує засумніватися в правильності її розуміння відмінностей між нормальним і невротичним конфліктом, але думка про те, що для «нормального» конфлікту характерне зіткнення не протилежно направлених тенденцій, є вельми плідною і важливою для формулювання уявлення про внутрішньоособистісну суперечність.

Прихильники теорії навчання в більшості не цікавляться проблемами внутрішнього світу особистості та конфліктами. Однак теорія підкріплення Н. Міллера є виключенням. Конфліктна поведінка представлена ним з точки зору п'яти базових припущень:

1) тенденція руху до мети стає тим сильніша, чим ближче індивід до цілі, і це визначається як градієнт наближення;

2) тенденція уникати негативних стимулів стає тим сильнішою, чим ближче індивід до стимулу, і це визначається як градієнт уникнення;

3) градієнт уникнення різкіший, ніж градієнт наближення, тобто швидкість збільшення тенденції уникнення з наближенням до мети вище, ніж швидкість збільшення тенденції наближення в тих же умовах;

4) допускається, що збільшення драйва, асоційованого з наближенням або уникненням, буде підвищувати загальний рівень градієнта, тобто при наближенні до мети буде зростати сила наближення або уникнення, але тепер ці тенденції будуть сильніші на кожній стадії наближення;

5) допускається, що з двох конкуруючих реакцій виникне більш сильна.

Озброєний цими припущеннями Н. Міллер робить прогнози, як буде реагувати індивід перед обличчям конфліктів різного типу. Розвиваючи запропоновану К. Левінім типологію внутрішньоособистісних конфліктів, він виділяє чотири типи таких конфліктів:

1) наближення-наближення: індивід має тенденцію досягнути двох (або декількох) різних цілей, причому досягнення однієї веде до втрати іншої;

2) уникнення-уникнення: обидві мети викликають реакції уникнення;

3) наближення-уникнення: одна і та ж мета викликає і реакцію уникнення, і прагнення до її досягнення;

4) подвійне наближення-уникнення, тобто є не одна, а дві або більше цілей, що викликають амбівалентні відношення (як це звичайно буває в реальному житті на відміну від спрощених умов психологічного експерименту).

На наш погляд, ми маємо справу лише з двома різновидами конфліктів: один з них характеризується наявністю двох або декількох цілей, що викликають реакцію одного знаку - позитивні (наближення) або негативні (уникнення); інший - наявністю такої мети, яка одночасно чимось приваблива для індивіда, а чимось небажана. Інакше кажучи, в першому випадку мова йде про дві мотиваційні тенденції, одночасна реалізація яких в даних умовах неможлива (хоч ця неможливість не є принциповою), а у другому випадку - про амбівалентні імпульси і т.д.

Потрібно провести грань між внутрішньою суперечністю і внутрішньоособистісним конфліктом: другий є етап першої, на якому його сторони суб'єктивно несумісні та розходяться під кутом 180° , що відбувається внаслідок даних обставин, місця і часу.

Внутрішні протиріччя можуть стати актуальними, а потім вирішитися не переходячи у внутрішньоособисті конфлікти завдяки тому, що в умовах життєдіяльності людини сторони протиріччя не виступили для неї повністю взаємовиключаючими і антагоністичними. Якщо в даний момент зовнішня ситуація (умови діяльності, коло спілкування і т.д.) або внутрішня ситуація (система цінностей, переконань, мотивів і т.п.) такі, що дві рівнозначні тенденції, які актуалізувались, переживаються людиною (усвідомлено або неусвідомлено) як повністю протилежні і несумісні, то можна говорити, що ця людина в даний момент знаходиться в стані внутрішньоособистісного конфлікту.

Оскільки тенденції, що належать внутрішньому світу особистості - це не тільки спонукання, але і оцінки, цінності, відношення і т.д., отже, стан внутрішньоособистісного конфлікту не свідомо передувє якій-небудь дії вони можуть виникати внаслідок довершених вчинків (переживання почуття каяття, докору совісті і т.д.).

Отже, аналізуючи представлення розуміння внутрішньоособистісного конфлікту в сучасній психологічній літературі дає можливість визначити його як етап в розвитку внутрішньої суперечності - його кульмінацію.

Становлення, розвиток і вирішення внутрішнього конфлікту це розгорнений у часі процес, який може протікати з різною швидкістю в залежності від умов діяльності людини. Внутрішньоособистісний конфлікт виникає лише тоді, коли внутрішня суперечність не була або не могла бути вирішена на більш ранніх етапах.